

СКІФСЬКІ ПАМ'ЯТКИ ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

Демчак Наталія,

здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: natalo4kax@gmail.com

Науковий керівник: **Строцень Богдан,**

кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії України, археології
та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Історія досліджень пам'яток Західноподільської групи та класифікація за типологічними ознаками у регіонах відзначається контрверсійністю питання та пертурбацією процесів, що тягнулись роками. Зміна характеру та методів дослідження залежить від часу й розвитку археологічної науки. Західне Поділля – регіон Волино-Подільської височини. Кордони ж наукових зацікавлень були окреслені в межах південної частини Тернопільщини (Чортківський, Гусятинський, Борщівський райони) та південні й центральні терени Хмельниччини (Кам'янець-Подільський, Дунаєвецький, Чемеровецький райони). Але Західноподільська група лісостепових старожитностей скіфського часу була також поширена і на придністровських районах Вінницької і Чернівецької областей. В цьому регіоні відомі численні неукріплені селища і городища. Відкриті пам'ятки вивчалися поблизу сіл Лука-Врублівецька (І. Г. Шовкопляс, Є. В. Максимов) у Хмельницькій області, Сухоставці, Іване-Пусте (І. К. Свешніков, О. Д. Ганіка) у Тернопільській області.

У цій роботі матеріали розподілено за трьома типологічними групами: городища, поселення, курганні могильники. Такий поділ відповідає структурі археологічного джерела як за функціональним призначенням об'єктів, так і за особливостями їх вивченості. За різними даними з джерельних баз можна приблизно відзначити, що на території сучасних Тернопільської та Хмельницької областей наразі виявлено 2 городища, 35 поселень, 27 могильників [4, с. 629]. Така концентрація пам'яток свідчить про тривале й стабільне проживання тут осілого землеробського населення, яке формувало локальну гілку лісостепової скіфської культури – так звану Західноподільську групу.

На сьогодні городища скіфського часу на Західному Поділлі відомі лише в двох пунктах – Пиживка та Гуменці (обидва на території Хмельницької області) [2, с. 175]. Вони репрезентують нечисленну, але виразну категорію укріплених об'єктів локальної культури. За конструктивними характеристиками це невеликі за площею укріплення (до 4 га), розташовані на природно захищених ділянках (мисах, обривистих терасах). Для зведення валів активно використовувався місцевий камінь, іноді – у поєднанні з дерев'яними конструкціями. На думку більшості дослідників, городища мали, радше, тимчасовий характер оборонних укріплень, а не постійного осілого життя, що підтверджується обмеженим культурним шаром і нечисленними знахідками. У цьому також можна простежити закономірні ознаки відсутності потреби використання та спорудження певних фортифікаційних споруд на цих теренах, або іманентно інших, вирізняючих культурних особливостей конкретно на даній території, через контакти з сусідами.

Поселення Західноподільської групи становлять найчисельнішу категорію пам'яток скіфського часу в регіоні. В межах сучасних Тернопільської та Хмельницької областей відомо понад три десятки селищ, більшість із яких локалізуються в межиріччі Збруча та Дністра, на мисах або високих берегових терасах. Серед них виділяються такі пункти, як: Підмет біля с. Лука-Врублівецька, Мерешівка, Сухоставці, Селище, Монастирок, Шутнівці, Чорнокінці, Залісся, Устя, Тимків, Новосілка-Гримайлівська, Дубліськ, Теклівка, Круглик та інші [2, с. 175–176].

Загальну картину поселень формують наземні дерев'яні каркасні житла, а також напівземлянки з глинобитними печами або відкритими вогнищами на кам'яній основі. Господарська діяльність мешканців засвідчується численними знахідками ліпного посуду місцевого виробництва, каменями для розтирання зерна, прясельцями, бронзовими та кістяними наконечниками стріл.

Зупиняючись окремо на пам'ятці, варто зазначити відоме поселення в с. Іване-Пусте Борщівського району, Тернопільської області. Це поселення було відкрите Т. Сулімирським в 1935 р., але відсутність наукової документації підштовхнула заново уточнювати його місце, розміри та збереженість культурного шару. І у 1958–1959 рр. експедицією Київського державного історичного музею під керівництвом О. Ганіної було досліджено пам'ятку. Перший розкоп був закладений на шкільній садибі, на схилі правого берега долини. Після зняття орного шару товщиною 0,2 м виявлено завал обпаленої глиняної обмазки з відбитками стовпів та лози, яка лежала суцільним шаром. Завал являв собою залишки стін наземної глинобитної каркасної споруди, знищеної пожежею. В південно-західному кутку житла лежала фрагментована ліпна миска та уламки товстостінного ліпного горщика. Біля південної стіни стояв невеличкий круглотілий

сіроглиняний горщик. Ближче до центру житла лежали уламки двох іонійських амфор та тонкостінного сіроглиняного глечика, виготовлених на гончарному колі. Крім посуду, в житлі знайдено 3 глиняних пряслиця, залізне шило, уламки залізних знарядь та бронзового гальштатського браслета, роговий псалій, уламок зернотерки та інше [3, с. 106–111].

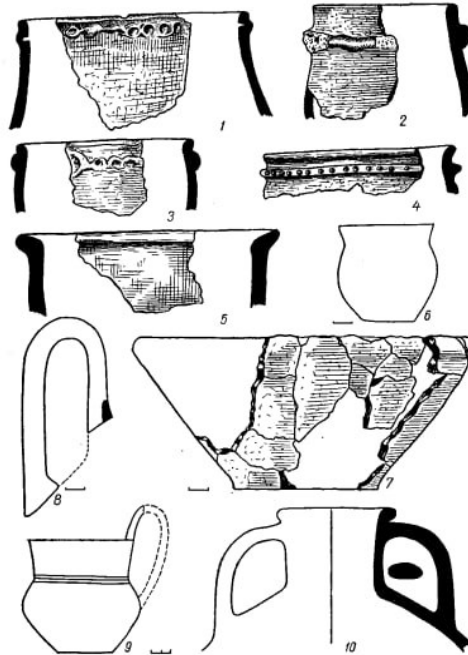

Рис. 1. Кераміка з розкопу 1 в с. Іване-Пусте [3, 1965, с. 108, рис. 1]

Також було знайдено ще декілька обгорілих стовпів, скоріш за все каркасно-стовпової конструкції. Липний посуд, знайдений в житлі та навколо нього, поділяється на кухонний та столовий. Бронзові речі представлені уламком браслета, що має форму пояса, прикрашеного подовжніми випуклими. Під час розкопок знайдено кістки великої та дрібної рогатої худоби, свині, коня. Було виявлено також кістки собаки. Мисливство в господарстві мешканців цього поселення мало другорядне значення. Значного розвитку досягли ремесла. Знайдений тут бракований бронзовий наконечник стріли свідчить про місцеву обробку металів. Значна кількість імпортованої кераміки VI–V ст. до н. е. говорить про певні зв'язки населення Середнього Подністров'я з полюсами Північного Причорномор'я.

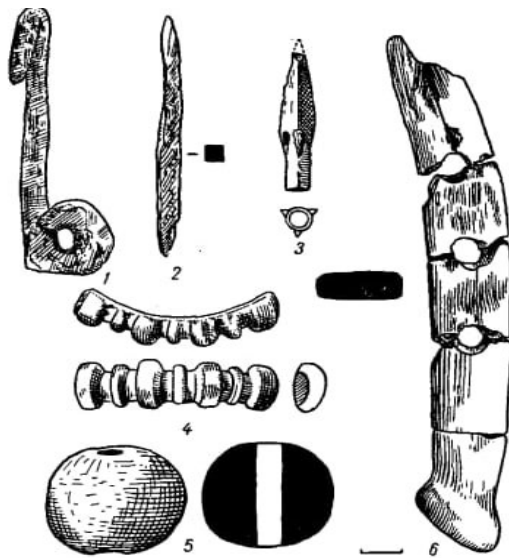

Рис. 2. Речовий матеріал з розкопу 1 в с. Іване-Пусте [3, 1965, с. 110, рис. 2]

Курганні поховальні пам'ятки Західноподільської групи утворюють ще одну суттєву групу джерел для реконструкції соціальної структури, поховальної обрядовості та культурних зв'язків населення регіону. На території Тернопільської та Хмельницької областей зафіксовано не менше тридцяти курганных насипів і могильників, що датуються в межах останньої чверті VIII – першої чверті VI ст. до н.е. У науковій традиції вони зазвичай поділяються на кілька хронологічних етапів (Ia–IIIb), кожен із яких характеризується певними обрядовими та інвентарними особливостями.

Найдавніші поховання етапу Ia репрезентують кургани в Раковому Куті, Увислі (Тернопільщина) та Шутнівцях V (Хмельниччина). Особливо інформативним є поховання в Раковому Куті, де виявлено скринькову конструкцію, зброю, прикраси та високоякісну бронзову фібулу – архаїчний за формою комплекс, що відображає ранньоскіфський військово-аристократичний статус небіжчика.

Кургани Шутнівці I та Івахнівці I (етап Ib) відзначаються наявністю трилопатевих наконечників стріл, дрібного керамічного посуду типу висоцької культури та ознаками впливу пізньочорноліських традицій. Комплекс із Миньківців також містив поховання у дерев'яному настилі, супроводжене озброєнням і типовим для ранньоскіфського часу посудом.

Починаючи з етапу IIa, поховальні обряди поступово ускладнюються. Показовими у цьому сенсі є курган I у Скіпчому, а також комплекси з Шутнівців III та Теклівки (кургани 2 і 3), де простежуються нові типи наконечників, зміни в архітектоніці поховань і поступове закріплення скіфської стилістики в кераміці. У Коцюбинчиках II (Тернопільська обл.)

виявлено зразковий комплекс військового поховання зі зброєю, що свідчить про розвиток воєнної еліти в локальному соціумі. Пам'ятки етапу IIIa–IIIb (остання чверть VII – перша чверть VI ст. до н.е.) представлені курганами в Городку, Постолівці, Качанівці, які вирізняються застосуванням залізної зброї, елементами парадного озброєння та наявністю ознак індивідуального статусу похованих. Усі вони укладаються в загальноскіфський поховальний канон, хоча в деталях зберігають локальну своєрідність [1, с. 80].

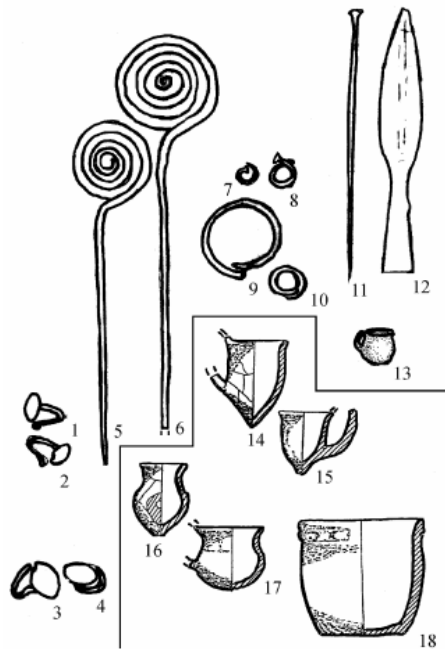

Рис. 3. Речовий матеріал з пам'яток етапу I: 1–13 – Раків Кут; 14–18 – Шутнівці, курган I [1, с. 80, рис. 1]

Скіфські пам'ятки Західного Поділля охоплюють широкий спектр археологічних об'єктів, що репрезентують різні аспекти життєдіяльності населення ранньозалізного віку – від оборонних споруд і поселень до поховальних комплексів. Комплексний аналіз городищ, поселень та курганів свідчить про високий рівень організації місцевих спільнот, їхній зв'язок із скіфським степом, а також про локальну своєрідність регіону, що зумовлена взаємодією з центральноєвропейським і балкано-карпатським культурними колами.

Городища Західного Поділля демонструють добре продуману систему укріплень, стратегічне розташування на висотах або над річковими долинами та вказують на важливу оборонну і адміністративну функцію. Вони засвідчують не лише оборонне значення, а й постійне проживання – про що свідчать залишки жител, ремісничих виробництв і великі обсяги посуду.

Поселення (наприклад, Непоротове, Сахарна, Сережки) представлені як відкритого, так і напівфортифікованого типу. Матеріальна культура цих пам'яток – ліпний посуд, сліди обробки металу, гончарні горни, побутові та культові предмети – свідчить про тяглість місцевих традицій із впливами степового і центральноєвропейського компонентів. Численні мініатюрні посудини та специфічна орнаментация черпаків з трикутно-ромбічними графемами вказують на ритуальну функцію багатьох осель або окремих зон у поселенні.

Кургани та ґрунтові поховання є найяскравішим відображенням культурної належності та соціальної ієрархії носіїв Західноподільської групи. Поховання в Шутнівцях, Івахнівцях, Миньківцях, Раковому Куті та Теклівці демонструють використання цист, дерев'яних конструкцій, кремацій, складного поховального обряду. Супровідний інвентар – акінаки, наконечники стріл, бронзові прикраси, глиняні посудини – дозволяє говорити про присутність військової еліти, а також про впливи зі сходу, зокрема з ареалу «скіфів-орачів». Хронологічне групування в межах VIII–VI ст. до н.е. дозволяє простежити розвиток поховального ритуалу і трансформацію етнокультурного простору.

Висновки. Таким чином, скіфські пам'ятки Західного Поділля – це комплекс, що включає постійні поселення, укріплені центри та поховальні комплекси, які разом формують унікальний локальний прояв скіфської цивілізації у лісостеповому регіоні. Їх вивчення відкриває нові горизонти для розуміння транскультурних процесів ранньозалізного віку та дозволяє вписати Західне Поділля в ширший контекст євразійської скіфської ойкумени.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бандрівський М. Пам'ятки Середньодністровської (Західноподільської) групи ранньозалізного віку в центральноєвропейській хронологічній шкалі та проблеми періодизації. Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Вип. 14. 2010. С. 76–113.
2. Винокур І. С. Археологія України: підручник для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2008. 480 с.
3. Ганіна О. Археологія: том XIX / Поселення скіфського часу у Іване-Пусте; Академія наук української РСР, Інститут археології: К., 1965.
4. Яворський Г. та ін. Тернопільський енциклопедичний словник: у 4 т. / редкол.: та ін. Тернопіль : Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2010. Т. 1 : А – Й. 696 с.